Mrozek, Jacek Janusz

Polskie źródła prawa w zakresie wolności religijnej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 26, 235-248

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

*Jacek Janusz Mrozek**

POLSKIE ŹRÓDŁA PRAWA W ZAKRESIE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

POLISH ORIGINS OF LAW ON FREEDOM OF RELIGION

Korzenie europejskiej cywilizacji tkwią w chrześcijaństwie, które przez pierwsze trzy stulecia naszej ery było krwawo prześladowane. Dopiero tolerancyjny edykt mediolański z 313 roku cesarza Konstantyna dokonał przełomu w dziedzinie zagwarantowania wolności wyznawania religii chrześcijańskiej. Stała się ona nawet religią uprzywilejowaną, popieraną przez władzę świecką[1]. Konstantyn jako uzasadnienie podawał: „Gdyśmy (…) zastanawiali (...) się nad tym, co służy dobru i korzyści państwa, postanowiliśmy między tym, co się Nam pod wielu względami zdawało być pożyteczne dla ogółu, a właściwie przed wszystkim innym, wydać zarządzenia tyczące się czci i bojaźni bożej, to znaczy przyznać chrześcijanom oraz wszystkim innym wolny wybór wyznawania religii, jaką by chcieli"[2]. Edykt mediolański miał znaczenie uniwersalne, wykraczające poza ówczesny kontekst historyczny[3].

Średniowieczu obce było pojęcie religijnych praw wolnościowych. Wieki reformacji niektórzy nazywają „walką o wolność religijną". To wtedy koncepcja teologiczna i pragmatyczna wspólnoty jednowyznaniowej wyrażanej jedną prawdą i jedną wiarą przybrała formę wygodnej dla władców zasady *cuius regio eius religio*. W konsekwencji doprowadziło to do wojen „dla religii". Pierwszą umową o charakterze międzynarodowym, która dotyczyła wolności religii, był kładący kres wojnom religijnym w Niemczech pokój augsburski z 1555 roku. Układ zawarty między książętami luterańskimi i katolikami pozwalał, by władca terytorialny miał prawo wyboru religii, wybrane zaś wyznanie mógł narzucić swoim poddanym. Poddani, którzy nie chcieli przyjąć religii panującego (wyboru można było dokonać tylko między dwiema uznanymi reli-

* dr, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

[1] F. Mazurek, *Prawo człowieka do wolności religijnej*, „Kościół i Prawo" 1988, nr 5, s. 95.

[2] Cyt. za: Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna. O męczennikach palestyńskich*, Poznań 1924, s. 445.

[3] Zob. K. Warchałowski, *Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych*, „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2006, nr 8, s. 148 i n.

giami – katolicyzmem i luteranizmem), mogli wyemigrować do państwa o ich wyznaniu[4]. Taka koncepcja wykluczała swobodny wybór religii jako wybór osobisty[5].

Faktyczna tolerancja wyznaniowa znalazła wyraz prawny w konfederacji warszawskiej z dnia 28 stycznia 1573 roku. Jej twórcami byli posłowie protestanccy i katoliccy zebrani na sejmie konwokacyjnym w Warszawie. Postanowienia zawarte w akcie konfederacji warszawskiej włączone zostały do artykułów henrykowskich, uważanych za pierwszą konstytucję polską. Ich art. II głosi: „A iż w tej zacnej Koronie Narodu Polskiego i Litewskiego, Ruskiego, Inflanckiego i innych jest niemało *dissidentes de religione*, przestrzegając potym jakich sedycyi y tumultów z tej przyczyny rozerwania albo niezgody religii, warowali to sobie niektórzy obywatele Koronni konfederacyją osobliwą, że w tej mierze, *in causa religionis* mają w pokoju być zachowani, którą My im obiecujemy trzymać w cale czasy wiecznymi"[6].

Postanowienia dotyczące wolności religijnej można odnaleźć także w traktacie pokojowym kończącym okres wojen szwedzkich w XVII wieku, zawartym między Polską i Szwecją w Oliwie w 1660 roku; zawierał on postanowienie gwarantujące swobodę spełniania praktyk religijnych oraz poszanowanie szkolnictwa wyznaniowego[7].

Z XVIII wiekiem przyszło Oświecenie. Według niektórych popularnych koncepcji oświeceniowych Istota Najwyższa skonstruowała świat, ale dalej nim nie rządzi. Dlatego należałoby wziąć wszystko w swoje ręce, w tym również sformułowanie praw. Najlepszym narzędziem do tego jest – zdaniem oświeceniowych myślicieli – wszechpotężny rozum. Człowiek oświecony, suwerenny obywatel, musi tworzyć wraz z innymi wspólnotę obywatelską zamkniętą w tym tylko świecie. Znamienitym świadectwem tego założenia jest francuska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela uchwalona 26 sierpnia 1789 roku[8].

Przed rewolucją francuską wszystkie państwa europejskie miały charakter wyznaniowy. Za absurd polityczny uważano pogląd, iż może istnieć państwo niepowiązane z religią, które przyznałoby równe prawa wszystkim wyznaniom. Wraz ze zwycięstwem rewolucji rozpoczęła się w Europie praktyczna realizacja założeń doktryny liberalnej w sprawach wyznaniowych[9].

W tym kierunku zmierzały traktaty pokojowe podpisane podczas kongresu wiedeńskiego w 1815 roku[10], a także traktaty między Rosją, Francją, Wielką Brytanią,

---

[4] K. Warchałowski, *Ochrona wolności religijnej w porządku międzynarodowym do czasu uchwalenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (10 grudnia 1948, Paryż)*, w: M. Sitarz (red.), *Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Prof. Józefa Krukowskiego*, Lublin 2004, s. 924.

[5] Por. H. Suchocka, *Pokojowa funkcja wolności religijnej*, w: J. Krukowski, J. Isensee, M. Sitarz (red.), *Kultura i prawo. Tożsamość kulturowa Unii Europejskiej a pluralizm religijny*, Lublin 2007, s. 56.

[6] M. Pietrzak, *Wolność sumienia i wyznania w Polsce. Tradycja i współczesność*, „Rocznik Teologiczny" 2000, nr 1, s. 279.

[7] Por. Z. Urbański, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Warszawa 1932, s. 355.

[8] B. Trzeciak, *Źródła gwarancji wolności religijnej*, „Przegląd Powszechny" 1996, nr 12, s. 290 i n.

[9] W. Wysoczański, *Równouprawnienie wyznań w obecnej i przyszłej konstytucji*, „Rocznik Teologiczny" 1993, nr 2, s. 179.

[10] K. Jabłoński, *Wolność sumienia i wyznania w prawie międzynarodowym*, „Studia Modreviana" 1993, nr 1, s. 29.

Turcją i Piemontem – Królestwem Sardynii (podpisany w Paryżu 30 marca 1856 roku)[11] oraz między Bułgarią, Czarnogórą, Serbią, Rumunią i Turcją (podpisany w Berlinie w 1878 roku)[12]. Gwarancje wolności religijnej zostały wpisane również do tzw. małego traktatu wersalskiego z dnia 28 czerwca 1919 roku między Polską a głównymi mocarstwami sprzymierzonymi[13]. Podobne traktaty zawarły mocarstwa sprzymierzone z Czechosłowacją, Rumunią, Jugosławią, Grecją i Armenią. Wszystkie te umowy zawierały gwarancje dotyczące wolności religijnej zapisane jak w traktacie z Polską[14].

Oprócz powyższych traktatów po I wojnie światowej zawarto także wiele umów dwustronnych dotyczących prawa mniejszości narodowych, które gwarantowały prawo do wolności religijnej. Na uwagę zasługuje Konwencja paryska zawarta między Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem z dnia 9 listopada 1920 roku[15], Umowa warszawska pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem z dnia 24 października 1921 roku[16] oraz Traktat polsko-niemiecki dotyczący Górnego Śląska z dnia 15 maja 1922 roku[17].

Historia ukazuje wyraźnie, że religia od początku dziejów ludzkich miała charakter społeczny[18]. Bardzo wyraźnie można to zauważyć na przykładzie Polski, która obecnie uchodzi za najbardziej katolicki (po Malcie) kraj w Europie. Do Kościoła katolickiego w Polsce należy około 36,6 miliona osób[19].

Przechodząc do analizy polskich unormowań konstytucyjnych, należy stwierdzić, że wolność sumienia i wyznania nie ma swego źródła w woli suwerena, w szczególności w umowie społecznej, i jej byt nie jest uzależniony od aktualnych stosunków społecznych[20]. Środowiska fideistyczne, zwłaszcza chrześcijańskie, głoszą tezę, że prawo to wywodzi się z prawa natury, zatem z nadania Bożego, oraz z godności osoby ludzkiej jako istoty, stworzonej przez Boga „na obraz i podobieństwo Boże”[21]. Zatem prawo stanowione potwierdza jedynie istnienie wolności religijnej wynikającej z prawa naturalnego.

Analizę konstytucyjnych gwarancji wolności religijnej rozpoczniemy od Konstytucji 3 maja. Pierwszy artykuł tej konstytucji brzmi: „Religią narodową panującą

---

[11] B. Winiarski, *Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1938, s. 28.

[12] J. Rusinowa, T. Wituch, *Teksty źródłowe do dziejów powszechnych XIX w.*, Warszawa 1981, s. 228.

[13] R. Renz, B. Szabat (oprac.), *Wybór źródeł do historii powszechnej 1918–1945. Część I*, Kielce 1980, s. 58.

[14] Z. Urbański, *Mniejszości narodowe…*, op. cit., s. 358.

[15] *Konwencja zawarta pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem w Paryżu w dniu 9 listopada 1920 roku* (Dz.U. z 1922 roku Nr 13, poz. 117).

[16] *Umowa pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem zawarta w Warszawie w dniu 24 października 1921 roku* (Dz.U. z 1922 roku Nr 16, poz. 139).

[17] *Traktat polsko-niemiecki dotyczący Górnego Śląska z dnia 15 maja 1922 roku* (Dz.U. z 1922 roku Nr 44, poz. 371).

[18] P. Ryguła, *U źródeł prawa do wolności religijnej. Analiza historyczna zagadnienia od starożytności do XV wieku*, „Państwo – Administracja – Kościół” 2005, nr 3, s. 89.

[19] M. Rozkosz, *Media zagrożeniem dla wartości religijnych?*, w: R. Sztychmiler (red.), *Media – wartości – prawo*, Olsztyn 2008, s. 51.

[20] N. Kłączyńska, *Prawnokarna ochrona wolności sumienia i wyznania na tle prawa międzynarodowego i Konstytucji RP*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2001, nr 47, s. 169.

[21] Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek–kościoły–państwo*, w: L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa kontrola*, Warszawa 1997, s. 89 i n.

jest i będzie wiara święta rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami; przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karą apostazji. Że zaś ta sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich, przeto wszystkim ludziom jakiegokolwiek bądź wyznania pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy. I dlatego wszelkich obrządków i religii wolność w krajach polskich podług ustaw krajowych warujemy"[22]. Taki przepis konstytucyjny świadczy o tym, że Polska nigdy nie była państwem monowyznaniowym[23].

W uroczystej preambule natomiast zamieszczono apostrofę sakralną *invocatio Dei*: „W imię Boga w Trójcy Świętej jedynego". Podstawową zasadą regulacji problematyki wyznaniowej było uznanie „wiary świętej rzymskiej katolickiej ze wszystkimi jej prawami" za religię narodową i panującą[24]. Chrześcijański typ państwa zakładał, iż władza panującego ma charakter sakralny, a nawet więcej: pochodzi od Boga. Publiczne wyznanie panującego, iż swoje wyniesienie na tron zawdzięcza „łasce Bożej", uwydatniało sakralny charakter jego władzy i korespondowało z pomazaniem liturgicznym, którego dokonywał uroczyście najwyższy rangą biskup danego kraju[25].

Z kolei konstytucja Księstwa Warszawskiego, nadana przez Cesarza Francuzów Napoleona w Dreźnie w dniu 22 lipca 1807 roku[26], nie zawierała preambuły ani żadnych innych sformułowań odnoszących się do Boga lub go przywołujących, co w znaczący sposób różniło ją od konstytucji majowej. Konstytucja wprowadzała w artykule 1 zasadę, iż „religia katolicka, apostolska, rzymska jest jedynie religią Stanu", czyli oficjalną religią państwową. Jednakże zgodnie z ówczesnymi europejskimi standardami potwierdzała swobodę kultu religijnego, także o charakterze publicznym.

Trzecią konstytucją obowiązującą na ziemiach polskich była konstytucja Królestwa Polskiego. Została ona nadana i podpisana przez cara Aleksandra I w Warszawie w dniu 27 listopada 1815 roku. Regulacja problematyki religijnej znalazła się przede wszystkim w Tytule II konstytucji „Zaręczenia ogólne". Ustanowiono generalną zasadę wolności religijnej dla wszystkich wyznań chrześcijańskich, w ten sposób wyraźnie akcentując, że dotyczy ona jedynie wyznawców religii chrześcijańskiej (pozbawiając praw i opieki władz np. społeczność hebrajską). Drugim poważnym wyłomem w obowiązywaniu zasady równouprawnienia było uprzywilejowanie wyznania rzymskokatolickiego: „Religia katolicko-rzymska wyznawana przez największą część mieszkańców Królestwa Polskiego będzie przedmiotem szczególniejszej opieki rządu, nie uwłaczając przez to wolności innych wyznań"[27].

W 1832 roku zniesiono konstytucję Królestwa Polskiego. W jej miejsce cesarz Rosji Mikołaj I nadał w dniu 26 lutego 1832 roku Królestwu Polskiemu Statut Organiczny. Generalnie utrzymano w mocy zasadę wolności chrześcijańskich wyznań reli-

[22] Idem, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji 3 Maja*, „Sens" 1991, nr specjalny, s. 20.
[23] Idem, *Od tolerancji do wolności religijnej. W 200-lecie Konstytucji 3 Maja*, „Rocznik Teologiczny" 1991, nr 1, s. 6.
[24] M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791–1982*, Warszawa 1985, s. 19.
[25] T. Pawluk, *Sprawy wyznaniowe w Konstytucji 3 Maja*, „Prawo Kanoniczne" 1992, nr 1/2, s. 6.
[26] *Konstytucja Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 roku* (Dziennik Praw 1810 Nr 1, s. 10–12).
[27] *Konstytucja Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 roku* (Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1815, t. 1, s. 8).

gijnych. Utrzymano także szczególny status Kościoła rzymskokatolickiego jako wyznania największej części mieszkańców Królestwa Polskiego[28].

Charakterystyka regulacji wyznaniowych zawartych w polskich konstytucjach nie może pomijać interesujących rozwiązań zawartych w trzech konstytucjach Wolnego Miasta Krakowa: z 3 maja 1815 roku, z 11 września 1818 roku oraz z dnia 30 maja 1833 roku. Każda z tych konstytucji traktowała religię rzymskokatolicką jako religię państwową. W związku z tym miała być ona przedmiotem szczególnej opieki władz miasta. Konstytucje stanowiły również, że zasada uprzywilejowania Kościoła rzymskokatolickiego nie może ograniczać w jakikolwiek sposób wolności innych wyznań chrześcijańskich[29].

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku[30] preambuła konstytucyjna była inspirowana tekstem Konstytucji 3 maja i zaczynała się podobnie jak ona od słów: „W Imię Boga Wszechmogącego My, Naród Polski, dziękujemy Opatrzności za wyzwolenie nas z półtorawiekowej niewoli…". Zasadę generalną zawierał artykuł 110 konstytucji marcowej, stanowiący o równości wszystkich obywateli bez względu na różnice wyznania. Prawem obywatelskim określonym w konstytucji było prawo do swobodnego wyznawania swojej wiary, jak również prawo do zmiany wyznawanej religii oraz prawo do niewyznawania żadnej religii. Ponadto twórcy konstytucji marcowej nałożyli na organy publiczne obowiązek umożliwienia świadczenia posług religijnych osobom znajdującym się w publicznych zakładach wychowawczych, koszarach, więzieniach oraz przytułkach. Konstytucja wprowadziła również obowiązek nauczania religii wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych w szkołach publicznych dla dzieci do ukończenia 18 roku życia[31]. Na podstawie konstytucji każdy związek religijny, uznany przez państwo, otrzymał prawo do urządzania zbiorowych i publicznych nabożeństw, samodzielnego prowadzenia swoich praw wewnętrznych oraz posiadania i nabywania majątku ruchomego, a także nieruchomego, przy zachowaniu prawa do zarządzania i rozporządzania[32].

Konstytucja z 1921 roku odrzucała dwie skrajne koncepcje: lewicy (Polskiej Partii Socjalistycznej), opowiadającą się za rozdziałem państwa i Kościoła, oraz prawicy (Narodowej Demokracji), opowiadającej się za państwem wyznaniowym, w którym Kościół katolicki miał uzyskać charakter Kościoła państwowego. W rezultacie przepisy konstytucji były wyrazem kompromisu między tymi propozycjami[33].

Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku, poza niewielkimi zmianami, nie wprowadziła istotnych modyfikacji w materii wyznaniowej. Twórcy konstytucji

---

[28] *Statut Organiczny Królestwa Polskiego z dnia 26 lutego 1832 roku* (Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1832, t. 14, s. 175).

[29] M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie…*, op. cit., s. 106 i n.

[30] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku* (Dz.U. RP Nr 44, poz. 267).

[31] Zob. B. Ratajczak, *Refleksje na temat rozumienia pojęcia wolności sumienia i wyznania w Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, w: A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz (red.), *Divina et Humana. Księga Jubileuszowa w 65 rocznicę urodzin ks. Prof. Henryka Misztala*, Lublin 2001, s. 193–207.

[32] F. Stemplewski, *Mniejszości wyznaniowe w konstytucji marcowej z 1921 roku*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki Społeczno-Ekonomiczne" 1978, nr 12, s. 119.

[33] M. Pietrzak, *Rozdział Kościoła i państwa – modele i spór o ujęcie normatywne w nowej konstytucji*, w: L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Warszawa 1997, s. 109.

kwietniowej zachowali dotychczasowy model stosunków państwa z Kościołami i związkami wyznaniowymi. Do zmian w problematyce wyznaniowej należy zaliczyć rezygnację z *invocatio Dei* oraz usunięcie nakazu zobowiązującego państwo do zapewnienia posługi religijnej obywatelom przebywającym w różnych zakładach publicznych. Jednocześnie warto zauważyć wprowadzenie zapisu o odpowiedzialności prezydenta za losy państwa „wobec Boga i historii"[34].

Kolejną polską konstytucją była Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, uchwalona 22 lipca 1952 roku przez Sejm Ustawodawczy[35]. Także ona określała podstawowe zasady prawa wyznaniowego. Do podstawowych zasad prawa wyznaniowego Konstytucja PRL zaliczyła: wolność sumienia i wyznania, równo-uprawnienie obywateli bez względu na wyznanie, swobodę wypełniania funkcji religijnych przez związki wyznaniowe, rozdział Kościoła i państwa, ustawową formę regulacji prawnej związków wyznaniowych[36]. Konstytucja zakazywała szerzenia nienawiści lub pogardy, wywoływania waśni lub poniżania człowieka ze względu na różnice wyznania oraz bezpośredniego lub pośredniego uprzywilejowania albo ograniczania w prawach obywatela z powodu jego wyznania[37]. Po nowelizacji dokonanej w dniu 10 lutego 1976 roku w artykule 70 ust. 3 Konstytucja PRL zakazywała również nadużywania wolności sumienia i wyznania w celach godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej[38].

Jednak według światopoglądu marksistowsko-leninowskiego każdy członek partii i kandydat na jej członka zobowiązany był do walki z różnymi formami klerykalizmu zgodnie z zasadami socjalizmu naukowego[39]. Uznawał on religię za sprawę prywatną obywateli, a wolność sumienia pojmował nie tylko jako prawo do wyznawania określonych poglądów religijnych, ale również jako prawo do bezwyznaniowości[40]. Model społeczeństwa socjalistycznego przewidywał oparcie jedności moralnej na wyznawaniu doktryny filozoficznej, która zawiera materialistyczną koncepcję życia ludzkiego, przeciwstawną koncepcji idealistycznej, propagowanej przez związki wyznaniowe[41]. Oznacza ona eliminację treści i inspiracji religijnych ze sfery działania państwa[42]. Mając dotychczasowe historyczne doświadczenia, laicyzm, podobnie jak ateizm, nie dostarczył dotąd dowodu, że jest w stanie na dłużej strzec wartości ludzkich,

---

[34] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku* (Dz.U. RP Nr 30, poz. 227).

[35] *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku* (Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.).

[36] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1988, s. 162.

[37] J. Matwiejuk, *Regulacje wyznaniowe w polskich aktach konstytucyjnych*, „Rocznik Teologiczny" 2002, nr 2, s. 131.

[38] Idem, *Regulacje wyznaniowe w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 roku*, w: A. Mezglewski, P. Stanisz, M. Ordon (red.), *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Lublin 2005, s. 131.

[39] Por. E. Grzelak, *Tradycje wolności sumienia, wyznania i tolerancji światopoglądowej*, „Ideologia i Polityka" 1979, nr 12, s. 92.

[40] S. Jermak, *Wolność sumienia i wyznania w przepisach nowego kodeksu karnego*, „Służba Milicji Obywatelskiej" 1970, nr 3, s. 315.

[41] Z. Mirgos, *Wolność sumienia i wyznania w Polsce Ludowej*, „Służba Milicji Obywatelskiej" 1982, nr 2, s. 179 i n.

[42] M.T. Staszewski, *Związki wyznaniowe w państwie socjalistycznym*, w: J. Łętowski, W. Sokolewicz (red.), *Państwo – prawo – obywatel. Zbiór studiów dla uczczenia 60-lecia urodzin i 40-lecia pracy naukowej prof. Adama Łopatki*, Wrocław 1989, s. 220.

nie stając się strażnikiem wartości nieludzkich[43]. W tym celu państwo jako regulator stosunków społecznych nie mogło pozostawić Kościołów poza sferą swojej działalności[44]. Musiało czuwać, by „propaganda religijna" nie zakłócała spokoju publicznego i nie wzniecała nastrojów wrogich państwu[45]. Prasa natomiast służyła ugruntowaniu ustroju socjalistycznego[46] oraz umacnianiu przyjaźni z innymi krajami socjalistycznymi, w szczególności ze Związkiem Radzieckim[47].

Konstytucja PRL formalnie obowiązywała do dnia wejścia w życie uchwalonej w dniu 17 października 1992 roku ustawy konstytucyjnej o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz samorządzie terytorialnym[48]. Jednakże na podstawie art. 62 utrzymano w mocy rozdział VIII Konstytucji PRL z dnia 22 lipca 1952 roku.

Współcześnie obowiązująca Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 roku[49] i przyjęta w ogólnonarodowym referendum 25 maja 1997 roku, zawiera postanowienia istotne z punktu widzenia statusu prawnego Kościołów i związków wyznaniowych.

W preambule zrezygnowano jednak z *invocatio Dei*, kompromisowo umieszczając dwie wzmianki o Bogu: „wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i niepodzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł" oraz „w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem". Sprawa ta wywołała wiele kontrowersji zarówno w kręgach teistycznych, jak i ateistycznych[50].

Twórcy konstytucji powoływali się na opinię Podkomisji do spraw Dialogu Kościoła Rzymskokatolickiego i Polskiej Rady Ekumenicznej, która stwierdziła że „każdy obywatel powinien mieć możność przyznania, że jest to Konstytucja jego państwa" oraz że „wartości religijne ze swej istoty mają charakter wewnętrzno-duchowy, tzn. wymagają naszej wewnętrznej akceptacji i nie można ich narzucić za pomocą nakazów czy regulacji prawnych. Ponadto powoływanie się na imię Boga w Konstytucji mogło-

---

[43] A. Rauscher, *Prawo do wolności religijnej w społeczeństwie świeckim*, „Ethos" 1997, nr 1, s. 84.

[44] M.T. Staszewski, *Ochrona wolności sumienia i wyznania w PRL*, „Zeszyty Naukowe Akademii Służb Wewnętrznych" 1976, nr 14, s. 37.

[45] Idem, *Swoboda sumienia i wyznania*, „Ideologia i Polityka" 1982, nr 9, s. 142.

[46] Zob. T. Kupis, *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, Warszawa 1966; M. Ciećwierz, *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989.

[47] Zob. M. Szulczewski, *Prasa i społeczeństwo. O roli i funkcjach prasy w państwie socjalistycznym*, Warszawa 1964.

[48] *Ustawa z dnia 17 października 1992 roku o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz samorządzie terytorialnym* (Dz.U. Nr 84, poz. 426 z późn. zm.).

[49] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku* (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

[50] Zob. R.M. Małajny, *Regulacja kwestii konfesyjnych w Konstytucji III RP (refleksje krytyczne)*, w: R. Tokarczyk, K. Motyka (red.), *Ze sztandarem prawa przez świat. Księga dedykowana Prof. Wieńczysławowi Józefowi Wagnerowi von Igelgrund z okazji 85-lecia urodzin*, Kraków 2002, s. 277–306; A. Grześkowiak, *Imię Boga w Konstytucji*, Częstochowa 1996, s. 19 i n.; T. Zieliński, *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu konstytucji RP (uwagi* de lege fundamentale ferenda*)*, „Państwo i Prawo" 1997, nr 2, s. 89 i n.

by w pewnych okolicznościach wywołać łamanie Dekalogu, który zakazuje nadużywania imienia Bożego"[51].

W art. 25 ust. 2 konstytucji określono, że władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym[52]. Takie określenie tego przepisu konstytucyjnego było odpowiedzią na postulaty przedstawicieli Kościoła katolickiego[53]. Bezstronność władz publicznych – a zatem organów państwowych, samorządowych, administracyjnych w ścisłym sensie, jak i wszystkich innych władz publicznych, w tym m.in. partii politycznych i tzw. administracji pośredniej, władz szkolnych czy spółdzielczych – sprowadza się zatem, mówiąc najogólniej, do zakazu ingerencji tych władz nie tylko w sprawy wewnętrzne Kościołów i innych związków wyznaniowych, ale także w życie poszczególnych osób w aspekcie ich przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych[54].

Art. 25 ust. 3 konstytucji określa, że stosunki między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Ustawodawca konstytucyjny posłużył się tutaj formułą bazującą na doktrynie chrześcijańskiego dualizmu religijno-politycznego, której nowe znaczenie nadał w 1965 roku Sobór Watykański II w konstytucji *Gaudium et spes*[55]. Jego istotą jest wyodrębnienie dwóch porządków, tj. nadprzyrodzonego, którego personifikacją jest Kościół traktowany jako doskonała społeczność religijna, i doczesnego, uzewnętrznionego we wspólnocie politycznej, czyli państwie[56].

J. Krukowski wyróżnia trzy separacje: *czystą* w wersji amerykańskiej, *wrogą* (francuską oraz radziecką – bardziej antykościelną) oraz *skoordynowaną*, zwaną przyjazną (np. na Węgrzech, we Włoszech, w Austrii, Hiszpanii, Chorwacji, Polsce i in.).[57]

Państwo świeckie jest państwem bezwyznaniowym, które odrzuca istnienie religii panującej. Państwo świeckie nie wyznaje wiary i nie realizuje celów religijnych, a Kościoły i związki wyznaniowe – zadań państwowych. Ich podstawową cechą staje się współcześnie neutralność, czyli powstrzymywanie się organów i instytucji państwowych od ingerencji w sprawy szeroko pojmowanej religii. Neutralność państwa stwarza realną przesłankę pełnego równouprawnienia obywateli przy określaniu praw politycznych czy cywilnych[58]. Inaczej zagadnienia neutralności światopoglądowej państwa określano w okresie PRL. Państwo wtedy było narzędziem panowania określonej

[51] W. Wysoczański, *Stosunki Państwo–Kościół w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku*, „Rocznik Teologiczny" 1999, nr 1/2, s. 189.

[52] Zob. M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2008, s. 109.

[53] K.H. Jabłoński, *Problematyka wyznaniowo-światopoglądowa w projektach konstytucji RP*, „Państwo i Prawo" 1992, nr 3, s. 75 i n.; R. Chruściak, *Podstawowe problemy konstytucji w debacie Zgromadzenia Narodowego*, „Państwo i Prawo" 1995, nr 1, s. 62 i n.

[54] J. Szymanek, *Bezstronność czy neutralność światopoglądowa państwa (uwagi na tle art. 25 ust. 2 Konstytucji RP)*, „Państwo i Prawo" 2004, nr 5, s. 46.

[55] Por. Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 591 i n.

[56] J. Szymanek, *Prawna regulacja wolności religijnej*, „Studia Prawnicze" 2006, nr 2, s. 8.

[57] J. Krukowski, *Konstytucyjny system relacji między państwem a Kościołem katolickim oraz innymi kościołami i związkami wyznaniowymi*, w: R. Mojak (red.), *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2000, s. 98 i n.

[58] M. Pietrzak, *Wolność sumienia i wyznania*, „Szkoła Praw Człowieka" 1998, nr 4, s. 130.

klasy społecznej, realizującym jej klasowe cele – społeczne, ekonomiczne, polityczne i kulturalne[59].

Do dziedziny konfesyjnej mogą jednak odnosić się również i te przepisy, które *prima facie* pozostają bez związku z materią wyznaniową. I właśnie te przepisy, „luźno" związane z kwestiami wyznaniowymi[60], składają się na prawo wyznaniowe traktowane *sensu largo*. Przykładami takich praw „luźno" powiązanych z prawem wyznaniowym *sensu stricto*, czyli praw składających się na szerokie pojęcie prawa wyznaniowego, są m.in. równość (art. 32 konstytucji), godność osoby ludzkiej (art. 30), wolność (art. 31), wolność wyrażania poglądów (art. 54), wolność pokojowych zgromadzeń (art. 57), wolność zrzeszania się (art. 59). Z tego przykładowego katalogu widać, że nie są to prawa tylko i wyłącznie o charakterze wyznaniowym albo światopoglądowym. Bez nich jednak określenie prawnej sytuacji jednostki w dziedzinie wyznaniowej (światopoglądowej), a przez jednostki także i związków wyznaniowych, miałoby charakter mocno ograniczony, jedynie cząstkowy[61].

Poza konstytucją także Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania[62] w art. 10 ust. 1 określa, że Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań. Bezspornie chodzi tu o przekonania w sprawach religii, a więc również areligijne i antyreligijne. Wynika stąd logiczny wniosek, że państwo polskie nie może mieć charakteru ateistycznego, gdyż nie spełniałoby warunku neutralności w omawianej kwestii[63]. Neutralność suponuje bierność, a bezstronność może dotyczyć pewnej aktywności w danej dziedzinie, np. w sporach w sprawach religijnych czy światopoglądowych[64].

W swoim założeniu powyższe przepisy uszczegółowiają materię wyznaniową, dookreślając ją i konkretyzując, a niejednokrotnie – w sytuacjach, kiedy właściwe normy wyznaniowe mają ograniczony zasięg przedmiotowy czy też podmiotowy – rozszerzają zakres przeprowadzonej regulacji z obszaru wolności sumienia i wyznania[65].

Warto jeszcze wspomnieć o kwestii odbiegających od siebie sformułowań dotyczących wolności człowieka w sferze religijnej w różnych aktach prawnych. W konstytucji mowa jest o wolności sumienia i religii (np. art. 53 ust. 1). Z kolei w odrębnej ustawie odnoszącej się do tej materii jest mowa o wolności sumienia i wyznania[66]. Takiego określenia użył legislator również w wypadku jednego z rozdziałów obowiązują-

---

[59] E. Grzelak, *Wolność sumienia i swoboda praktyk religijnych w PRL a ich funkcjonowanie w krajach kapitalistycznych (do użytku wewnątrzpartyjnego)*, Warszawa 1979, s. 40.

[60] Por. P. Borecki, *Wolność sumienia i wyznania*, w: A. Mikulska (red.), *Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny*, Warszawa 2003, s. 10.

[61] J. Szymanek, *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP*, „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2006, nr 8, s. 8.

[62] *Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (tekst jednolity z 2005 roku Dz.U. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.); zob. też G. Rydlewski, *Geneza i tryb przygotowania ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, „Rocznik Teologiczny" 2000, nr 1, s. 301–308.

[63] J. Osuchowski, *Nowe ustawodawstwo w sprawach wyznaniowych*, „Państwo i Prawo" 1989, nr 10, s. 27.

[64] M. Piechowiak, *Wolność religii w projekcie konstytucji*, „Rzeczpospolita" 1995, nr 120, s. 16.

[65] Por. W. Janyga, *Wolność sumienia i wyznania wobec wyzwań pluralizmu religijnego*, „Państwo i Prawo" 2004, nr 10, s. 82 i n.

[66] *Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o wolności sumienia i wyznania* (Dz.U. z 2005 r. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.).

cego kodeksu karnego[67]. Dla podejmowanych w niniejszym opracowaniu rozważań nie miało to jednak dużego znaczenia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa:

Konstytucja Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 roku (Dziennik Praw 1810 Nr 1, s. 10-12).

Konstytucja Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 roku (Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1815, t. 1, s. 8).

Statut Organiczny Królestwa Polskiego z dnia 26 lutego 1832 roku (Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1832, t. 14, s. 175).

Konwencja zawarta pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem w Paryżu w dniu 9 listopada 1920 roku (Dz.U. z 1922 roku Nr 13, poz. 117).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku (Dz.U. RP Nr 44, poz. 267).

Umowa pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem zawarta w Warszawie w dniu 24 października 1921 roku (Dz.U. z 1922 roku Nr 16, poz. 139).

Traktat polsko-niemiecki dotyczący Górnego Śląska z dnia 15 maja 1922 roku (Dz.U. z 1922 roku Nr 44, poz. 371).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku (Dz.U. RP Nr 30, poz. 227).

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku (Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 października 1992 roku o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz samorządzie terytorialnym (Dz.U. Nr 84, poz. 426 z późn. zm.).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jednolity z 2005 roku Dz.U. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.);

Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Pallottinum. Poznań 2002.

Druki zwarte:

Adamczyk M., Pastuszka S. 1985. *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791–1982,* Wydawnictwa szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.

Ciećwierz M. 1989. *Polityka prasowa 1944–1948*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Grzelak E. 1979. *Wolność sumienia i swoboda praktyk religijnych w PRL a ich funkcjonowanie w krajach kapitalistycznych (do użytku wewnątrzpartyjnego)*, Komitet Centralny PZPR, Warszawa.

[67] Zob. G. Harasimiak, *Uwagi na tle denotacji dobra prawnie chronionego w przestępstwach przeciwko wolności sumienia i wyznania*, w: E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz (red.), *Prawne aspekty wolności. Zbiór studiów*, Toruń 2008, s. 157.

Grześkowiak A. 1996. *Imię Boga w Konstytucji*, Wydawnictwo Tygodnika Katolickiego „Niedziela", Częstochowa.

Kupis T. 1966. *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.

Pietrzak M. 1988. *Prawo wyznaniowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Renz R., Szabat B. (oprac.) 1980. *Wybór źródeł do historii powszechnej 1918–1945. Część I*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego, Kielce.

Rusinowa J., Wituch T. 1981. *Teksty źródłowe do dziejów powszechnych XIX w.*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Szulczewski M. 1964. *Prasa i społeczeństwo. O roli i funkcjach prasy w państwie socjalistycznym*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.

Urbański Z. 1932. *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wydział Narodowościowy MSW, Warszawa.

Winiarski B. 1938. *Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Artykuły naukowe:

Borecki P. 2003. *Wolność sumienia i wyznania*, w: A. Mikulska (red.), *Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny*, Wydawnictwo Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, Warszawa, s. 9–21.

Chruściak R. 1995. *Podstawowe problemy konstytucji w debacie Zgromadzenia Narodowego*, „Państwo i Prawo", nr 1, s. 58–71.

Grzelak E. 1979. *Tradycje wolności sumienia, wyznania i tolerancji światopoglądowej*, „Ideologia i Polityka", nr 12, s. 83–93.

Harasimiak G. 2008. *Uwagi na tle denotacji dobra prawnie chronionego w przestępstwach przeciwko wolności sumienia i wyznania*, w: E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz (red.), *Prawne aspekty wolności. Zbiór studiów*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 151–163.

Jabłoński K. 1992. *Problematyka wyznaniowo-światopoglądowa w projektach konstytucji RP*, „Państwo i Prawo", nr 3, s. 75–79.

Jabłoński K. 1993. *Wolność sumienia i wyznania w prawie międzynarodowym*, „Studia Modreviana", nr 1, s. 29–44.

Janyga W. 2004. *Wolność sumienia i wyznania wobec wyzwań pluralizmu religijnego*, „Państwo i Prawo", nr 10, s. 82–93.

Jermak S. 1970. *Wolność sumienia i wyznania w przepisach nowego kodeksu karnego*, „Służba Milicji Obywatelskiej" nr 3, s. 313–324.

Kłączyńska N. 2001. *Prawnokarna ochrona wolności sumienia i wyznania na tle prawa międzynarodowego i Konstytucji RP*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji", nr 47, s. 167–184.

Krukowski J. 2000. *Konstytucyjny system relacji między państwem a Kościołem katolickim oraz innymi kościołami i związkami wyznaniowymi*, w: R. Mojak (red.), *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 95–119.

Łyko Z. 1991. *Od tolerancji do wolności religijnej. W 200-lecie Konstytucji 3 Maja*, „Rocznik Teologiczny", nr 1, s. 5–20.

Łyko Z. 1991. *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji 3 Maja*, „Sens" nr specjalny, s. 20.

Łyko Z. 1997. *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek–kościoły–państwo,* w: L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa kontrola*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 82–103.

Małajny R.M. 2002. *Regulacja kwestii konfesyjnych w Konstytucji III RP (refleksje krytyczne),* w: R. Tokarczyk, K. Motyka (red.), *Ze sztandarem prawa przez świat. Księga dedykowana Prof. Wieńczysławowi Józefowi Wagnerowi von Igelgrund z okazji 85-lecia urodzin*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków, s. 277–306.

Matwiejuk J. 2002. *Regulacje wyznaniowe w polskich aktach konstytucyjnych*, „Rocznik Teologiczny", nr 2, s. 121–145.

Matwiejuk J. 2005. *Regulacje wyznaniowe w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 roku*, w: A. Mezglewski, P. Stanisz, M. Ordon (red.), *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 127–144.

Mazurek F. 1988. *Prawo człowieka do wolności religijnej*, „Kościół i Prawo", nr 5, s. 95–106.

Mirgos Z. 1982. *Wolność sumienia i wyznania w Polsce Ludowej*, „Służba Milicji Obywatelskiej", nr 2, s. 161–188.

Osuchowski J. 1989. *Nowe ustawodawstwo w sprawach wyznaniowych*, „Państwo i Prawo", nr 10, s. 17–29.

Pawluk T. 1992. *Sprawy wyznaniowe w Konstytucji 3 Maja*, „Prawo Kanoniczne", nr ½, s. 3–13.

Piechowiak M. 1995. *Wolność religii w projekcie konstytucji*, „Rzeczpospolita" nr 120, s. 16.

Pietrzak M. 1997. *Rozdział Kościoła i państwa – modele i spór o ujęcie normatywne w nowej konstytucji*, w: L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 104–126.

Pietrzak M. 1998. *Wolność sumienia i wyznania*, „Szkoła Praw Człowieka", nr 4, s. 125–134.

Pietrzak M. 2000. *Wolność sumienia i wyznania w Polsce. Tradycja i współczesność*, „Rocznik Teologiczny", nr 1, s. 277–300.

Ratajczak B. 2001. *Refleksje na temat rozumienia pojęcia wolności sumienia i wyznania w Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, w: A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz (red.), *Divina et Humana. Księga Jubileuszowa w 65 rocznicę urodzin ks. Prof. Henryka Misztala*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 193–207.

Rauscher A. 1997. *Prawo do wolności religijnej w społeczeństwie świeckim*, „Ethos" nr 1, s. 77–85.

Rozkosz M. 2008. *Media zagrożeniem dla wartości religijnych?*, w: R. Sztychmiler (red.), *Media – wartości – prawo*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn, s. 49–51.

Rydlewski G. 2000. *Geneza i tryb przygotowania ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, „Rocznik Teologiczny" nr 1, s. 301–308.

Ryguła P. 2005. *U źródeł prawa do wolności religijnej. Analiza historyczna zagadnienia od starożytności do XV wieku*, „Państwo – Administracja – Kościół", nr 3, s. 89–120.

Staszewski M.T. 1976. *Ochrona wolności sumienia i wyznania w PRL*, „Zeszyty Naukowe Akademii Służb Wewnętrznych", nr 14, s. 37.

Staszewski M.T. 1982. *Swoboda sumienia i wyznania*, „Ideologia i Polityka", nr 9, s. 137–144.

Staszewski M.T. 1989. *Związki wyznaniowe w państwie socjalistycznym*, w: J. Łętowski, W. Sokolewicz (red.), *Państwo – prawo – obywatel. Zbiór studiów dla uczczenia 60-lecia urodzin i 40-lecia pracy naukowej prof. Adama Łopatki*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław, s. 211–222.

Stemplewski F. 1978. *Mniejszości wyznaniowe w konstytucji marcowej z 1921 roku*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki Społeczno-Ekonomiczne", nr 12, s. 115–124.

Suchocka H. 2007. *Pokojowa funkcja wolności religijnej*, w: J. Krukowski, J. Isensee, M. Sitarz (red.), *Kultura i prawo. Tożsamość kulturowa Unii Europejskiej a pluralizm religijny*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 55–73.

Szymanek J. 2004. *Bezstronność czy neutralność światopoglądowa państwa (uwagi na tle art. 25 ust. 2 Konstytucji RP)*, „Państwo i Prawo", nr 5, s. 46.

Szymanek J. 2006. *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP*, „Studia z Prawa Wyznaniowego", nr 8, s. 8.

Szymanek J. 2006. *Prawna regulacja wolności religijnej*, „Studia Prawnicze", nr 2, s. 5–30.

Trzeciak B. 1996. *Źródła gwarancji wolności religijnej*, „Przegląd Powszechny", nr 12, s. 283–300.

Warchałowski K. 2004. *Ochrona wolności religijnej w porządku międzynarodowym do czasu uchwalenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (10 grudnia 1948, Paryż)*, w: M. Sitarz (red.), *Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Prof. Józefa Krukowskiego*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 923–936.

Warchałowski K. 2006. *Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych*, „Studia z Prawa Wyznaniowego", nr 8, s. 143–161.

Wysoczański W. 1993. *Równouprawnienie wyznań w obecnej i przyszłej konstytucji*, „Rocznik Teologiczny", nr 2, s. 179–186.

Wysoczański W. 1999. *Stosunki Państwo–Kościół w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku*, „Rocznik Teologiczny", nr 1/2, s. 187–196.

Zieliński T. 1997. *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu konstytucji RP (uwagi* de lege fundamentale ferenda*)*, „Państwo i Prawo", nr 2, s. 81–98.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest analiza polskich źródeł prawa w zakresie wolności religijnej. Autor zaczyna od stwierdzenia, że pierwszym i najważniejszym dokumentem prawnym, dokonującym przełomu w ochronie wolności wyznawania religii chrześcijańskiej, był edykt mediolański z 313 roku cesarza Konstantyna. Analiza historyczna w zakresie ochrony wolności religijnej prowadzona była dalej poprzez czasy średniowiecza, oświecenia aż po czasy współczesne.

Dokumentami prawnymi poddanymi analizie były przede wszystkim unormowania konstytucyjne i ustawa z 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, która uszczegółowia materię wyznaniową, dookreślając ją i konkretyzując.

SŁOWA KLUCZOWE: wolność religijna, wolność sumienia, wolność przekonań religijnych

SUMMARY

The subject of this article is an analysis of Polish origins of law on freedom of religion. An author begins his article by saying that the first and most important legal document, which breaks through in protection of the freedom to profess the Christian religion, was the Edict of Milan of 313 of emperor Constantine. Historical analysis for the protection of freedom of religion was carried further, by the author, through the Middle Ages, the Enlightenment to modern times.

Legal documents that were analysed were mostly the constitutional norms and the Law on the guarantees of freedom of conscience and confession of 1989, which describes in detail the religious matter, determining and specifying it.

KEYWORDS: freedom of religion, freedom of conscience, freedom of religious belief